

Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας

Λ. Συγγρού 134, 1^{ος} όροφος, 17671 Αθήνα, τηλ. 210 9210177-8, fax 210 9210178

<http://www.genderpanteion.gr>, e-mail: gender@panteion.gr

Ευγενία Μουκάνου

ΦΤΩΧΕΙΑ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ*

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

για το μάθημα

«Εισοδηματικές ανισότητες και φτώχεια»

ακαδημαϊκά έτη

2003-2004

2004-2005

Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής
Διδάσκουσα : Επικ. Καθηγήτρια Μ. Καραμειννή

Η μετάφραση από τα αγγλικά έγινε από την Ευγενία Μουκάνου με χρηματοδότηση του προγράμματος «Σπουδές Φύλου και Ισότητας στις Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες»

* Το παρόν κείμενο αποτελεί μετάφραση μέρους δημοσίευτης διπλωματικής εργασίας που κατατέθηκε για την απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου ειδίκευσης στην Κοινωνική Πολιτική και τον Κοινωνικό Σχεδιασμό από το Πανεπιστήμιο του Λονδίνου:

Moukanou, E., (2004), *Poverty and Women in Greece*, Unpublished MSc Dissertation, London: London School of Economics and Political Science.

I. ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Τα τελευταία χρόνια η φεμινιστική κριτική αμφισβήτησε τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε την έννοια και το φαινόμενο της φτώχειας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο υπολογίζουμε την έντασή της. Υποστήριξε ότι μία διαφορετική οπτική τόσο στην ερευνητική δραστηριότητα για την φτώχεια όσο και στην πολιτική ανάλυση, που θα εστιάζει στις γυναίκες, θα εμπλουτίσει την κατανόηση της φύσης του προβλήματος.

Οι περισσότερες μελέτες για τη φτώχεια υπολογίζουν την έντασή της βάσει του εισοδήματος του νοικοκυριού ή της οικογένειας. Ακόμη και όταν στους εκάστοτε υπολογισμούς χρησιμοποιείται το ατομικό εισόδημα, παρατηρείται η τάση να θεωρούνται τα άτομα ως απλοί αποδέκτες εισοδήματος χωρίς να λαμβάνονται υπόψιν πληροφορίες που σχετίζονται με τις διαφορετικές καταστάσεις που βιώνουν ή με τις διαφορετικές υποχρεώσεις που έχουν. Αυτή η έμφαση που έχει δοθεί στις συλλογικές μονάδες παραβλέπει την κατανομή του εισοδήματος εντός του νοικοκυριού. Γυναίκες και παιδιά έχουν βρεθεί να διαβιούν σε συνθήκες φτώχειας ακόμη και σε νοικοκυριά με επαρκή εισοδήματα (Pahl, 1989, 2000). Αποτελέσματα μελετών υποδεικνύουν ότι όταν υπάρχουν οικονομικά προβλήματα, οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να περιορίσουν την κατανάλωση αγαθών που σχετίζονται με τη σίτιση, τη θέρμανση, την κοινωνική ζωή και τη διασκέδαση και να εστιάσουν τις δαπάνες τους στις ανάγκες των παιδιών και της οικογένειας (Pahl, 1989; Vogler και Pahl, 1994).

Σε αυτό το πλαίσιο, οι Millar και Glendinning (1989) χαρακτηρίζουν τις συνήθειες προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της φτώχειας ως ανεπαρκείς και ακατάλληλες για να περιγράψουν τα βιώματα των γυναικών. Υποστηρίζουν ότι συγκαλύπτουν τις διαφορετικές εμπειρίες ανδρών και γυναικών ως προς τον τρόπο που βιώνουν τη φτώχεια, είτε γιατί παρουσιάζουν στατιστικά στοιχεία τα οποία αδυνατούν να αποτυπώσουν τις πληροφορίες διαχωρισμένες κατά φύλο, είτε γιατί παρουσιάζουν αποτελέσματα που ναι μεν αποδεικνύουν ότι οι γυναίκες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από τους άνδρες, αλλά στη συνέχεια ή αγνοούν αυτό το γεγονός ή το υποβιβάζουν. Ισχυρίζονται, επίσης, ότι μία διαφορετική προσέγγιση η οποία θα καταστούσε σαφείς τις διαφορές με βάση το φύλο στην ερευνητική δραστηριότητα για τη φτώχεια, θα αποκάλυπτε ότι οι γυναίκες υποφέρουν από τη φτώχεια σε μία πιο διάχυτη βάση από ότι οι άνδρες, και ότι η εμπειρία τους είναι διαφορετική, λόγω στερεοτύπων ως προς τους ρόλους των φύλων. Για το λόγο αυτό, οι συγγραφείς θέτουν τα θεμέλια για ένα πολύ πιο ευρύ ορισμό της φτώχειας, ο οποίος θα περιλαμβάνει την δυνατότητα πρόσβασης των γυναικών στο εισόδημα και σε άλλους πόρους, τον χρόνο που απαιτείται για την παραγωγή του εισοδήματος και των πόρων, καθώς και τις μεταβιβάσεις αυτών των πόρων ανάμεσα στα μέλη του νοικοκυριού (Millar και Glendinning, 1989, Glendinning και Millar, 1989, Glendinning και Millar, 1991, Glendinning και Millar, 1992).

Σε πρόσφατες συζητήσεις για το φύλο και την φτώχεια γίνεται λόγος για τη «θηλυκοποίηση της φτώχειας» [“feminization of poverty”]. Όπως αναφέρει η Millar (1989), η φράση «θηλυκοποίηση της φτώχειας» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στις Η.Π.Α (για παράδειγμα, βλέπε Scott, 1984) και η έννοιά της δεν είναι ιδιαίτερα σαφής. Περιγράφει είτε μία κατάσταση κατά την οποία οι γυναίκες εμφανίζονται να αντιμετωπίζουν αυξανόμενο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με το παρελθόν, είτε μία κατάσταση κατά την οποία τα ποσοστά των γυναικών που ζουν σε συνθήκες φτώχειας αυξάνονται με ταχύτερους ρυθμούς από τα αντίστοιχα ποσοστά των ανδρών. Άλλοτε πάλι ο όρος περιγράφει την έμφαση που έχει δοθεί στη διάσταση του φύλου, ως θέμα ερευνητικής δραστηριότητας για τη φτώχεια. Στην πράξη συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει όλα τα παραπάνω. Με άλλα λόγια, η «θηλυκοποίηση της φτώχειας» υπονοεί μία στροφή της φτώχειας από τους άνδρες στις γυναίκες. Η φεμινιστική κριτική, ωστόσο, υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις που να πιστοποιούν αυτή τη διαδικασία που υποτίθεται ότι λαμβάνει χώρα. Οι γυναίκες διέτρεχαν πάντοτε μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας εν συγκρίσει με τους άνδρες (βλέπε για παράδειγμα, Lewis και Riachaud, 1992). Έτσι, λοιπόν, η Millar (1989) υποστηρίζει ότι αυτό που περιγράφεται με τη φράση «θηλυκοποίηση της φτώχειας» είναι μία αυξανόμενη ορατότητα

της φτώχειας που βιώνουν οι γυναίκες και όχι μία στροφή της φτώχειας από τους άνδρες στις γυναίκες.

Εάν λοιπόν η φτώχεια δεν αποτελεί μία καινούρια εμπειρία για τις γυναίκες, τότε λογικά θα υπάρχουν μακροπρόθεσμα δομικά αίτια που οδηγούν τις γυναίκες στη φτώχεια. Επομένως, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη φύση του φαινομένου της φτώχειας οφείλουμε να εξετάσουμε τους παράγοντες εκείνους που οδηγούν τις γυναίκες στην φτώχεια, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Με το θέμα αυτό ασχολείται η επόμενη ενότητα.

II. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ: ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ, ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ;

Η διερεύνηση των παραγόντων που συντελούν στη δημιουργία της φτώχειας των γυναικών αναπόφευκτα εστιάζει στους δεσμούς που υπάρχουν ανάμεσα στην αγορά εργασίας, την οικογένεια και το κράτος.

Η Αμειβόμενη εργασία των γυναικών

Το μεγαλύτερο μέρος του συνολικού εισοδήματος των περισσότερων ατόμων και νοικοκυριών που βρίσκονται προ της ηλικίας συνταξιοδότησης συνήθως προέρχεται από την αγορά εργασίας. Συνεπώς το εισόδημα που προέρχεται από την αγορά εργασίας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην πιθανότητα ενός ατόμου ή ενός νοικοκυριού να βρίσκεται εντός ή εκτός της φτώχειας. Ωστόσο όταν εξετάζουμε το εισόδημα που προέρχεται από την αγορά εργασίας θα πρέπει να έχουμε υπόψιν ότι οι ευκαιρίες των γυναικών εντός αυτής συχνά επηρεάζονται από τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Θα επιστρέψουμε σε αυτό το θέμα στη συνέχεια.

Τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των γυναικών που έχουν εισέλθει στην αγορά εργασίας έχει αυξηθεί σημαντικά. Η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης είναι μία από τις πιο κυρίαρχες και επίμονες τάσεις στην Ευρωπαϊκή αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών (Eurostat, 2002). Επομένως στη πλειοψηφία των ζευγαριών τόσο ο άνδρας όσο και η γυναίκα εργάζονται. Αλλά αν και τα ζευγάρια δύο εργαζομένων αποτελούν τον κανόνα και όχι την εξαίρεση, παρατηρείται ένας κατά φύλο διαχωρισμός της αγοράς εργασίας. Η αμειβόμενη εργασία των γυναικών είναι διαφορετική από αυτή των ανδρών.

Το 1999 η Eurostat δημοσίευσε μία έκθεση η οποία παρουσίαζε τα αποτελέσματα της *Ευρωπαϊκής Έρευνας Διάρθρωσης Αμοιβών* για το έτος 1995 [European Survey on the Structure of Earnings], η οποία διεξήχθη με τρόπο κατάλληλο για συγκριτικές αναλύσεις μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η έκθεση αυτή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «οι γυναίκες δεν βρίσκονται σε ίδιες θέσεις εργασίας (συγκριτικά με τους άνδρες), βρίσκονται σε χαμηλότερα αμειβόμενες θέσεις» (Eurostat, 1999α:1). Σύμφωνα με την ίδια έρευνα υπάρχουν τουλάχιστον τρεις δομικοί παράγοντες που επιδρούν στις μισθολογικές διαφορές. Πρώτον, οι άνδρες και οι γυναίκες δεν κάνουν τις ίδιες δουλειές. Ενώ οι άνδρες είναι πιο πιθανό να ανήκουν στο επιστημονικό και ειδικευμένο χειρωνακτικό εργατικό δυναμικό, οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να ανήκουν στο ειδικευμένο και ανειδίκευτο μη χειρωνακτικό εργατικό δυναμικό, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην κυριαρχία των γυναικών σε επαγγέλματα που σχετίζονται με τη γραμματειακή υποστήριξη, τη διδασκαλία και τη νοσηλευτική. Δεύτερον, το γυναικείο εργατικό δυναμικό είναι κατά μέσο όρο πιο νεανικό από το ανδρικό. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο ότι είναι μικρός ο αριθμός των γυναικών παλαιότερων γενεών που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας. Συνδέεται και με το γεγονός ότι αρκετές γυναίκες διακόπτουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων και επιστρέφουν στην αγορά εργασία μετά από αρκετά χρόνια, εάν τελικά επιστρέψουν. Ως άμεση συνέπεια, οι γυναίκες έχουν κατά μέσο όρο λιγότερα χρόνια εργασιακής εμπειρίας και επομένως λιγότερες πιθανότητες να βρεθούν στα ανώτερα κλιμάκια της εργασιακής ιεραρχίας. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα στο ύψος των αμοιβών τους. Τρίτον, υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους

άνδρες και στις γυναίκες στο επίπεδο και στον τύπο της εκπαίδευσης. Κατά μέσο όρο, περισσότεροι άνδρες παρά γυναίκες είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και ταυτόχρονα, περισσότεροι άνδρες είναι απόφοιτοι τεχνολογικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η διαφορά αυτή αντικατοπτρίζεται και στο μέσο όρο των αμοιβών ανδρών και γυναικών που συνήθως είναι υψηλότερος για εργασία που απαιτεί τεχνολογική ειδικευση.

Μολονότι οι παραπάνω τρεις παράγοντες -επάγγελμα, ηλικία, εκπαίδευση- θεωρείται ότι επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την αμειβόμενη εργασία των γυναικών υπάρχουν επίσης και ορισμένοι άλλοι προσδιοριστικοί παράγοντες που διαμορφώνουν τις υπάρχουσες ανισότητες αμοιβών στη βάση του φύλου.

Ένας πρώτος τέτοιος παράγοντας είναι η υπερωριακή εργασία. Κατά τη διάρκεια του έτους 2001 στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 12% των εργαζομένων γυναικών και 17% των ανδρών πραγματοποίησαν υπερωρίες (Eurostat, 2004a). Ωστόσο, οι εργαζόμενοι δεν αμείβονται πάντα για την υπερωριακή εργασία που προσφέρουν. Αποτελέσματα μελετών υποδεικνύουν ότι οι άνδρες είναι πιο πιθανό, σε σχέση με τις γυναίκες, να λάβουν αμοιβή για την συμμετοχή σε υπερωριακή εργασία. Το 2001, στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 9% των ανδρών που εργαζόταν υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης έλαβε αμοιβή για τις υπερωριακή εργασία, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών ανέρχονταν στο 4,5% (Eurostat, 2004β). Με άλλα λόγια, μόλις το ένα τρίτο των εργαζομένων γυναικών πλήρους απασχόλησης έλαβε αμοιβή για τις υπερωρίες που πραγματοποίησε. Ωστόσο, η ίδια έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η σχετική συχνότητα της αμειβόμενης υπερωριακής εργασίας ανάμεσα σε μερικώς απασχολούμενους εργαζομένους είναι παρόμοια για άνδρες και γυναίκες.

Ας στρέψουμε τώρα την προσοχή μας στο θέμα της εργασίας μερικής απασχόλησης. Το 2001 στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ποσοστό των μερικώς απασχολούμενων γυναικών ήταν 22%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες ήταν μόλις 3% (Eurostat, 2003a). Η μερική απασχόληση μπορεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό να είναι εθελούσια ή ηθελημένη. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης το 1996 το ένα πέμπτο των μερικώς απασχολούμενων γυναικών δήλωναν ότι επέλεξαν οι ίδιες να εργαστούν υπό αυτό το καθεστώς, ενώ σχεδόν οι μισές δήλωναν ότι αναγκάστηκαν να πράξουν έτσι λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων, με την ευρεία έννοια του όρου (Eurostat, 2000). Εξάλλου υπάρχουν ελάχιστα εργαζόμενα ζευγάρια όπου και οι δύο σύζυγοι είναι μερικώς απασχολούμενοι ή που ο σύζυγος είναι μερικώς απασχολούμενος και η σύζυγος είναι πλήρως απασχολούμενη. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία από τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η πιο συνηθισμένη μορφή των ζευγαριών δύο εργαζομένων είναι να απασχολούνται πλήρως και οι δύο σύζυγοι/σύντροφοι (Eurostat, 2002). Παρατηρούνται ωστόσο σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα κράτη-μέλη ως προς αυτήν την τάση. Για παράδειγμα, το 1997 στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία τα εν λόγω ζευγάρια αποτελούσαν το 80% όλων των ζευγαριών δύο εργαζομένων, ενώ στην Ιταλία όπως και στη Γαλλία άνω του 70%. Αντίθετα, στην Ολλανδία αντιπροσώπευαν ποσοστό μόλις 36%, καθώς η κυρίαρχη τάση ήταν ο σύζυγος να είναι πλήρως απασχολούμενος και η σύζυγος μερικώς. Εξίσου υψηλά ποσοστά εμφανίζουν το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία, άνω του 40%, όπως και το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο (Eurostat, 2002).

Τι αποκαλύπτουν όμως στην πραγματικότητα τα παραπάνω αποτελέσματα αυτών των μελετών; Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι γυναίκες είτε απασχολούνται συχνά σε εργασία μερικής απασχόλησης, ενδεχομένως λόγω του ότι αναλαμβάνουν ταυτόχρονα και μη αμειβόμενη οικιακή εργασία, με αποτέλεσμα να υφίστανται μισθολογικές διακρίσεις ή ότι συνδυάζουν την μη αμειβόμενη οικιακή εργασία με την αμειβόμενη εργασία πλήρους απασχόλησης, λογικά με πολλές δυσκολίες, και πάρα ταύτα οι μισθολογικές τους απολαβές είναι χειρότερες από αυτές των ανδρών.

Αυτό που παρατηρείται εντέλει είναι η ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στην αμειβόμενη εργασία των γυναικών και τις χαμηλές αποδοχές. Από την άλλη, οι περίοδοι χαμηλών αποδοχών μπορεί να εναλλάσσονται με περιόδους έλλειψης αποδοχών λόγω ανεργίας. Αποτελέσματα ερευνών υποδεικνύουν ότι οι χαμηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να βιώσουν περιόδους ανεργίας και ότι όσοι είναι άνεργοι είναι πιο

πιθανό να απασχοληθούν σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Η εναλλαγή χαμηλής αμοιβής και ανεργίας αναφέρεται συχνά ως κύκλος «χαμηλής-αμοιβής καθόλου-αμοιβής» [“low-pay no-pay” cycle] και χαρακτηρίζει τη φύση αρκετών χαμηλά αμειβομένων θέσεων εργασίας (McKnight, 2002), σε αρκετές από τις οποίες απασχολούνται γυναίκες.

Η μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών

Η θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι στενά συνδεδεμένη με στερεότυπες εικόνες για το ρόλο των φύλων εντός της οικογένειας και ιδιαίτερα με τις υποχρεώσεις των γυναικών για οικιακή εργασία. Αποτελέσματα ερευνών υποδεικνύουν ότι παρατηρείται μεγάλη διαφορά στον κατά φύλο διαχωρισμό της επικερδούς εργασίας – αμειβόμενη εργασία, επαγγελματικά ταξίδια, σπουδές – και της οικιακής εργασίας – ενασχόληση με τις δουλειές του σπιτιού, φροντίδα των μελών της οικογένειας (Eurostat, 2003β). Από τη μία πλευρά, η οικιακή εργασία (για παράδειγμα το μαγείρεμα, το καθάρισμα, το πλύσιμο των ρούχων και τα καθημερινά ψώνια) απαιτεί τακτική προσωπική φροντίδα. Από την άλλη, τα μικρά παιδιά, οι ενήλικες που είναι βαριά άρρωστοι ή πάσχουν από κάποια μορφή αναπηρίας, και άλλοι ηλικιωμένοι συγγενείς, απαιτούν επίσης στενή και συνεχή φροντίδα. Η πλειονότητα αυτής της φροντίδας είναι μη αμειβόμενη και παρέχεται ακόμη από τις γυναίκες. Ως συνέπεια οι γυναίκες αναλαμβάνουν εργασία διπλής βάρδιας -αμειβόμενη και μη αμειβόμενη- ή βιώνουν περιόδους εκτός της αγοράς εργασίας ή/και περιόδους μερικής απασχόλησης καθώς εκπληρώνουν χρέη φροντιστών.

Συχνά υποτίθεται ότι οι γυναίκες φροντιστές στηρίζονται από κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας που διαθέτει αμειβόμενη εργασία – όπως είναι ο σύζυγος. Ωστόσο αυτή η υπόθεση εξάρτησης αποτελεί στην πραγματικότητα μία από τις αιτίες που ωθούν τις γυναίκες στη φτώχεια και όχι λύση για την καταπολέμησή της (Alcock, 1997). Πρώτον, υπάρχουν αρκετές γυναίκες (ανύπαντρες, διαζευγμένες, μόνες μητέρες), που δεν έχουν πρόσβαση σε εισοδήματα που προέρχονται από την εργασία του συντρόφου. Δεύτερον, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, η κατανομή των πόρων εντός του νοικοκυριού και της οικογένειας ενδεχομένως να μην είναι δίκαιη και ίσως να αφήνει τις γυναίκες να ζουν κάτω από το επίπεδο διαβίωσης που απολαμβάνει ο σύντροφός τους. Επιπρόσθετα, το εισόδημα του συζύγου μπορεί να μην επαρκεί για την εξαρτώμενη σύζυγο και τα παιδιά. Σε αυτή την περίπτωση οι γυναίκες αναγκάζονται να αναζητήσουν αμειβόμενη απασχόληση ώστε να συμπληρώσουν το οικογενειακό εισόδημα και να αποτρέψουν την οικογένεια να διολισθήσει στη φτώχεια. Ωστόσο όπως συζητούν οι Millar και Glendinning (1989), το εισόδημα που προέρχεται από την αμειβόμενη εργασία των γυναικών συχνά θεωρείται δευτερεύον, με την έννοια ότι εκλαμβάνεται ως βοηθητικό της οικιακής τους εργασίας και λιγότερο σημαντικό από αυτό του άνδρα κουβαλητή. Αυτή η υποτίμηση της γυναικείας εργασίας έχει ως αποτέλεσμα την επιβολή και αναπαραγωγή χαμηλότερων μισθών στις γυναίκες.

Το ζήτημα όμως περιπλέκεται ακόμη περισσότερο. Τόσο η αμειβόμενη όσο και η μη αμειβόμενη οικιακή εργασία (είτε αναφέρεται στη φροντίδα του νοικοκυριού, είτε στη φροντίδα παιδιών και ενηλίκων), απαιτεί την κατανάλωση χρόνου. Χρειάζεται χρόνος αρχικά για την απόκτηση εισοδήματος και στη συνέχεια για την μετατροπή του σε υλικά αγαθά. Για παράδειγμα, ο Riachaud (1985) κατέγραψε σε μία μελέτη τις δραστηριότητες μίας μητέρας και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι επιπλέον ώρες που χρειάζονται για την φροντίδα ενός παιδιού προσχολικής ηλικίας είναι «περίπου 50 ώρες την εβδομάδα». Επομένως, η φτώχεια δεν σχετίζεται μόνο με το εισόδημα, αλλά και με τον τρόπο με τον οποίο το εισόδημα και άλλοι πόροι δημιουργούνται και χρησιμοποιούνται. Σύμφωνα με τον Riachaud (1987) ο χρόνος που καταναλώθηκε για την επίτευξη ενός δεδομένου επιπέδου διαβίωσης είναι μία σημαντική διάσταση της φτώχειας. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Millar και Glendinning (1992:9) υποστηρίζουν ότι «ο χρόνος των γυναικών εκτιμάται λιγότερο από των ανδρών: οι γυναίκες, που σε γενικές γραμμές απολαμβάνουν χαμηλότερες αμοιβές από τους άνδρες, εργάζονται περισσότερες ώρες για να επιτύχουν το ίδιο επίπεδο εισοδήματος, και ο χρόνος που απαιτείται για την μετατροπή αυτού του εισοδήματος σε αγαθά δαπανάται κυρίως από τις γυναίκες κατά τη διάρκεια της μη αμειβόμενης οικιακής τους εργασίας».

Αναφορικά με το τελευταίο, φεμινίστριες θεωρητικοί και άλλοι έχουν ασκήσει κριτική στον ορισμό της εργασίας που εξαντλείται στο πλαίσιο δραστηριοτήτων για τις οποίες λαμβάνεται αμοιβή, υποστηρίζοντας ότι αυτό οδηγεί στην υποτίμηση της μη αμειβόμενης εργασίας η οποία εκτελείται εντός του σπιτιού. Για παράδειγμα, οι Daly και Standing (2001:1) υποστηρίζουν ότι «η παροχή φροντίδας αποτελεί πραγματική εργασία και της αξίζει να εντάσσεται πλήρως στην ανάλυση της εργασίας». Μάλιστα αναπτύσσουν τον συλλογισμό τους υποστηρίζοντας ότι «υπάρχει ή θα έπρεπε να υπάρχει ένα ανθρώπινο δικαίωμα λήψης φροντίδας, που σημαίνει ότι θα έπρεπε να υπάρχει και ένα ανθρώπινο δικαίωμα παροχής φροντίδας ... το δικαίωμα που αναφέρεται στην παροχή και λήψη φροντίδας περιορίζεται από το δικαίωμα της μη υποχρέωσης στην παροχή φροντίδας» (ο.π.:1).

Αποτυχίες του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης

Τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης αποτελούν ένα σημαντικό μέσο καταπολέμησης της φτώχειας στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Ωστόσο είναι επαρκώς αποδεδειγμένο ότι η μεταχείριση των γυναικών εντός του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης έχει καθοριστεί, σε μεγάλο βαθμό, βάσει της θέσεως των γυναικών στην αγορά εργασίας και της υποτιθέμενης οικονομικής τους εξάρτησης από τους άνδρες.

Αν και τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεσμεύονται από την οδηγία που αναφέρεται στην «ίση μεταχείριση» ανδρών και γυναικών, στην πράξη, όπως το θέτει η Daly (1989:56), «οι επιπτώσεις της κοινωνικής ασφάλισης είναι διαφορετικές για τους άνδρες και τις γυναίκες, γιατί άνδρες και γυναίκες ακολουθούν διαφορετικές πορείες εντός του συστήματός της». Οι γυναίκες εισέρχονται στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης είτε έμμεσα, ως εξαρτώμενες από το σύζυγο, είτε άμεσα ως εργαζόμενες. Αντίθετα, οι άνδρες σχεδόν πάντα εισέρχονται στο σύστημα άμεσα, ως εργαζόμενοι.

Με άλλα λόγια, οι παροχές κοινωνικής ασφάλισης έχουν σχεδιαστεί να υποστηρίζουν μορφές οικογένειας στις οποίες άνδρες και γυναίκες έχουν συγκεκριμένους ρόλους, που προσδιορίζονται βάσει του φύλου τους. Οι γυναίκες, λόγω της θέσης τους στην αγορά εργασίας και της υπόθεσης που τις θέλει να παρέχουν δωρεάν φροντίδα στα πλαίσια της οικογένειας, συχνά δυσκολεύονται να θεμελιώσουν ασφαλιστικά δικαιώματα. Εξαρτώνται, λοιπόν, από χαμηλότερες, μη ανταποδοτικές παροχές, οι οποίες, με τη σειρά τους, ενισχύουν την οικονομική τους εξάρτηση και τις οδηγούν στη φτώχεια.

III. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σκοπός της διερεύνησης που ακολουθεί είναι να εξετάσει κατά πόσο οι γυναίκες στην Ελλάδα διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας εν συγκρίσει με τους άνδρες. Τα στατιστικά δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονται από την έρευνα του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών [European Community Household Panel (ECHP)]¹ για τα έτη 1995-1997 (κύματα 2 έως 4). Το Ευρωπαϊκό Πάνελ Νοικοκυριών αν και περιέχει έναν πλούτο στατιστικών στοιχείων δεν παύει να παρουσιάζει και ορισμένους περιορισμούς. Δύο είναι εκείνοι που σχετίζονται περισσότερο με τη μελέτη της φτώχειας των γυναικών. Ο πρώτος έγκειται στο σχετικά περιορισμένο αριθμό παρατηρήσεων σε εθνικό επίπεδο, ο δεύτερος στον τρόπο με τον οποίο γίνεται ο κατά φύλο διαχωρισμός των στατιστικών στοιχείων που προέρχονται από πολυμελή νοικοκυριά – βασίζεται στην υπόθεση της ίσης κατανομής των πόρων εντός του νοικοκυριού. Ωστόσο τα δεδομένα της έρευνας ECHP συμπεριλαμβάνουν μία σειρά δεικτών διαχωρισμένους κατά φύλο και μας επιτρέπουν να εκτιμήσουμε τον αριθμό των γυναικών που διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας. Αυτό που αδυνατούν να περιγράψουν είναι η εμπειρία των γυναικών που διαβιούν σε συνθήκες φτώχειας. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε μία ποιοτική προσέγγιση, η οποία ξεπερνά τα όρια της παρούσας διερεύνησης.

Το ποσοστό της εισοδηματικής φτώχειας στην Ελλάδα παραμένει αρκετά υψηλό κατά τη διάρκεια των τριών ετών υπό μελέτη. Επιπρόσθετα, το επίπεδο φτώχειας τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών φαίνεται να είναι αρκετά σταθερό στο πέρασμα του χρόνου. Ως αποτέλεσμα παρατηρείται ένας υψηλός κίνδυνος παρατεταμένης φτώχειας.² Πιο συγκεκριμένα, ο βαθμός της παρατεταμένης φτώχειας είναι 11% και κυμαίνεται μεταξύ 10% για τους άνδρες και 12% για τις γυναίκες (βλ. Πίνακα 1).

Το διάγραμμα 1 μας δείχνει τον κίνδυνο φτώχειας μετά από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις για τα έτη 1995, 1996 και 1997 παρουσιάζοντας τα δεδομένα ταξινομημένα κατά φύλο και ηλικία. Εάν εστιάσουμε στην κατανομή των ποσοστών φτώχειας στο σύνολο των ηλικιακών ομάδων θα παρατηρήσουμε ότι υπάρχει κατά φύλο διαφοροποίηση μόνο κατά το πρώτο έτος της μελέτης. Υπάρχουν ωστόσο σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες, ιδιαιτέρως ανάμεσα στις ηλικιακές ομάδες «50-64» και «65+». Σε αυτές τις δύο ηλικιακές κατηγορίες οι γυναίκες διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας από ότι οι άνδρες κατά τη διάρκεια όλων των ετών που εξετάσαμε. Μία δεύτερη διαφοροποίηση παρατηρείται στις ηλικιακές ομάδες «0-15» και «16-24». Τα δεδομένα όμως που αναφέρονται σε αυτές τις ηλικιακές κατηγορίες πρέπει να χρησιμοποιούνται με επιφύλαξη δεδομένου ότι περιλαμβάνουν έναν μεγάλο αριθμό ατόμων που βρίσκονται στην εκπαίδευση. Είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα τα άτομα αυτά απολαμβάνουν εισοδηματικές μεταβιβάσεις από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.

Η ταξινόμηση του πληθυσμού κατά φύλο και επαγγελματική κατάσταση εμφανίζει μία κατανομή των συνολικών ποσοστών φτώχειας όπου οι γυναίκες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από ότι οι άνδρες, ανεξάρτητα από την επαγγελματική τους κατάσταση (βλ. διάγραμμα 2). Εάν εξετάσουμε τις επιμέρους κατηγορίες θα διαπιστώσουμε ότι οι γυναίκες σημειώνουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας στις ομάδες «μισθωτός/ όχι αυτοαπασχολούμενος» και «συνταξιούχος». Τα αποτελέσματά μας υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός υψηλού κινδύνου φτώχειας για τις γυναίκες που κατατάσσονται σε αυτές τις δύο κατηγορίες, ο οποίος παραμένει αμείωτος κατά τη διάρκεια των ετών υπό μελέτη. Αντίθετα, οι γυναίκες που κατατάσσονται στις κατηγορίες «αυτοαπασχολούμενος» ή «άνεργος»

¹ Η έρευνα ECHP πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1994 με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών αναφορικά με την κοινωνική διάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών είναι ότι πρόκειται για ετήσια επαναλαμβανόμενη έρευνα στο ίδιο δείγμα και συνεπώς επιτρέπει τη διαχρονική διερεύνηση μίας σειράς θεμάτων, περιέχει δεδομένα κατάλληλα για συγκριτικές αναλύσεις μεταξύ των διαφόρων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ότι αποτελεί μία πολυδιάστατη έρευνα που καλύπτει ένα ευρύ πεδίο δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών θεμάτων.

² Άτομα που ήταν φτωχά κατά τη διάρκεια και των τριών ετών υπό μελέτη.

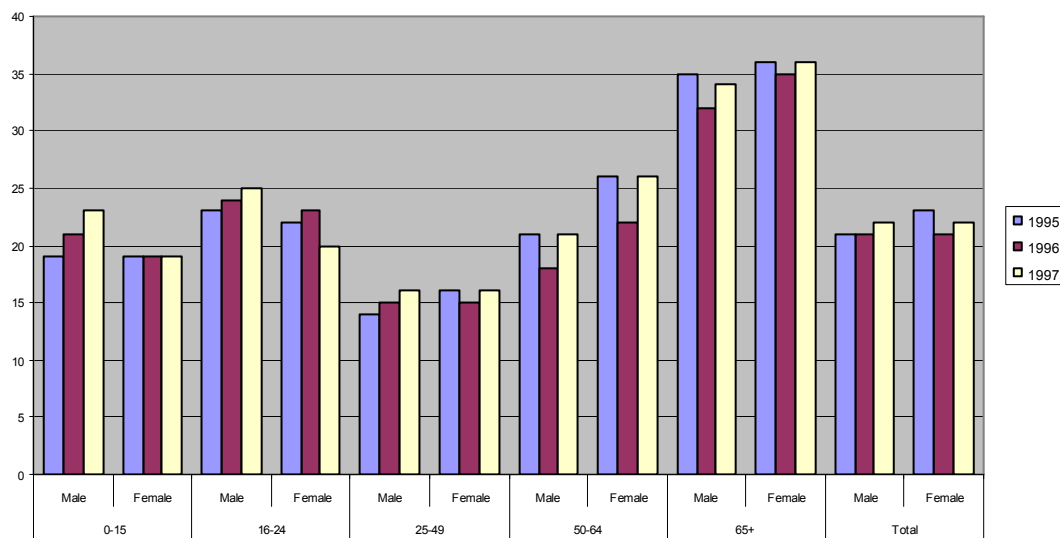
παρουσιάζουν χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας εν συγκρίσει με τους άνδρες των αντίστοιχων κατηγοριών.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μέχρι τώρα διερεύνησης οι γυναίκες στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια των ετών υπό μελέτη εμφανίζονται να διατρέχουν οριακά μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από τους άνδρες. Επιπρόσθετα παρατηρούμε ότι οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλότερο κίνδυνο παρατεταμένης φτώχειας από ότι οι άνδρες. Τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας των γυναικών συγκεντρώνονται στις ηλικιακές ομάδες «50-64» και «65+» και στις κατηγορίες επαγγελματικής κατάστασης «μισθωτοί» και «συνταξιούχοι». Θα μπορούσαμε ενδεχομένως να συσχετίσουμε το ποσοστό φτώχειας της ηλικιακής ομάδας «65+» με αυτό της κατηγορίας επαγγελματικής κατάστασης «συνταξιούχοι». Το ίδιο θα μπορούσε να συμβεί και για την ηλικιακή ομάδα «50-64». Το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα συχνά ωθεί τις εργαζόμενες γυναίκες-μητέρες στην πρόωρη συνταξιοδότηση (Ματσαγγάνης και Πετρόγλου, 2001). Αυτή όμως δεν είναι η μόνη πιθανή εξήγηση. Όπως έχει ήδη αναφερθεί οι γυναίκες συχνά αναγκάζονται να διακόψουν την αμειβόμενη απασχόληση λόγω οικογενειακών δεσμεύσεων, γεγονός που συνεπάγεται μισθολογικές ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Ο Πίνακας 2 δείχνει το μισθολογικό χάσμα μεταξύ ανδρών και γυναικών για τα έτη που εξετάζουμε. Ο ωριαίος ακαθάριστος μισθός των γυναικών είναι χαμηλότερος από τον αντίστοιχο των ανδρών κατά τη διάρκεια και των τριών ετών της μελέτης. Πιο συγκεκριμένα, ο ωριαίος ακαθάριστος μισθός των γυναικών εκτιμάται ότι είναι 17% χαμηλότερος από αυτόν των ανδρών το έτος 1995, 15% χαμηλότερος το έτος 1996 και 13% χαμηλότερος το έτος 1997.

**Διάγραμμα 1: Κίνδυνος Φτώχειας μετά από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις
κατά φύλο και ηλικιακή ομάδα (έτη 1995, 1996, 1997)**

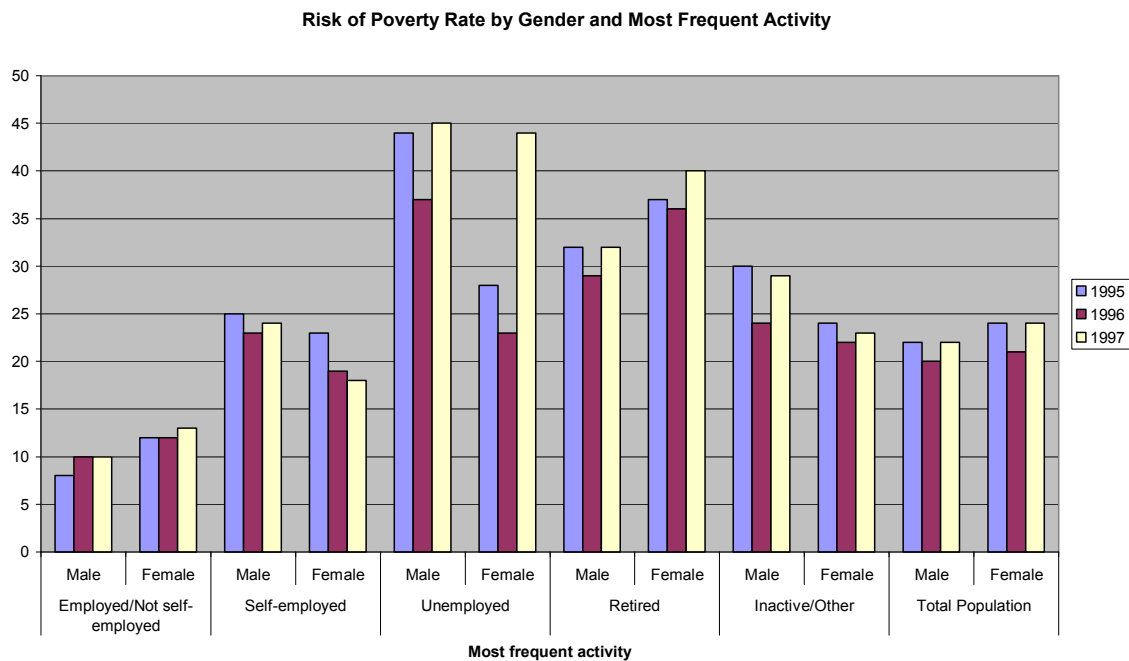
Risk of Poverty Rate by Gender and Age-group

Πηγή: Eurostat (ECHP)

Σημείωση: Η γραμμή φτώχειας ορίζεται ως το 60% της διαμέσου του διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος

Διάγραμμα 2: Κίνδυνος Φτώχειας μετά από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις κατά φύλο και επαγγελματική κατάσταση (έτη 1995, 1996, 1997)

Πηγή: Eurostat (ECHP)

Σημείωση: Ποσοστό ατόμων 16 ετών και άνω με ισοδύναμο εισόδημα χαμηλότερο του 60% της διαμέσου.

**Πίνακας 1: Κίνδυνος παρατεταμένης φτώχειας κατά φύλο
(έτη 1995, 1996, 1997)**

Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
11%	10%	12%

Πηγή: Eurostat (ECHP)

Σημείωση: Ποσοστό ατόμων με ισοδύναμο εισόδημα χαμηλότερο του 60% της διαμέσου για τρία συνεχή έτη.

**Πίνακας 2: Μισθολογικό χάσμα μεταξύ των φύλων
(έτη 1995, 1996, 1997)**

Έτος	Χάσμα αμοιβών ανδρών και γυναικών
1995	83%
1996	85%
1997	87%

Πηγή: Eurostat (ECHP)

Σημείωση: Ακαθάριστη ωριαία αμοιβή γυναικών ως ποσοστό της ακαθάριστης ωριαίας αμοιβής των ανδρών. Ο πληθυσμός αποτελείται από άτομα ηλικίας 16-64 ετών στην που εργάζονται τουλάχιστον 15 ώρες ανά εβδομάδα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alcock, P., (1997), *Understanding Poverty*, 2nd edition, London: Palgrave.
- Daly, M. (1989), *Women and Poverty*, Dublin: Attic.
- Daly, M. and Standing, G., (2001), "Introduction", in Daly, M., (ed.), *Care Work: the quest for security*, Geneva: International Labour Office, pp. 1-11.
- European Communities (2002), *Joint Report on Social Inclusion*, Directorate-General for Employment and Social Affairs, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat (1999a), *Statistics in Focus: Women's Earnings in the E.U. - 28% less than men's*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2000), *Statistics in Focus: Low-wage Employees in E.U. Countries*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2002), *Statistics in Focus: Women and Men Reconciling Work and Family Life*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2003a), *Statistics in Focus: Labour Reserve – people outside the labour force*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2003β), *Statistics in Focus: How Women and Men Spend their Time – results from 13 European countries*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2004a), *Statistics in Focus: Working Overtime*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2004β), *Statistics in Focus: Working Times*, Luxembourg: European Communities.
- Glendinning, C. and Millar, J., (1989), "New directions for Research on Women and Poverty: challenges to our thinking and practice", in Graham, H. and Popay, J., (eds.), *Women and Poverty: exploring the research and policy agenda*, London: Thomas Coram Research Unit/ Warwick: University of Warwick, pp. 4-13.
- Glendinning, C. and Millar, J., (1991), "Poverty: the forgotten Englishwoman – reconstructing research and policy on poverty", in Maclean, M. and Groves, D., (eds.), *Women's Issues in Social Policy*, London: Routledge, pp. 20-37.
- Glendinning, C. and Millar, J., (eds.), (1992), *Women and Poverty in Britain: the 1990's*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Lewis, J. and Piachaud, D., (1992), "Women and Poverty in the Twentieth Century", in Glendinning, C. and Millar, J., (eds.), *Women and Poverty in Britain: the 1990's*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, pp. 27-45.
- Ματσαγγάνης, Μ. και Πετρόγλου, Α., (2001), *Το Σύστημα Κοινωνικής Προστασίας και οι Γυναίκες*, Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ).
- McKnight, A., (2002), "Low-paid Work: drip-feeding the poor", in Hills, J., Le Grand, J. and Piachaud, D., (eds.), *Understanding Social Exclusion*, Oxford: Oxford University Press, pp. 97-117.
- Millar, J., (1989), "Social Security, Equality and Women in the UK", in *Policy and Politics*, Volume 17, Issue 4, pp. 311-319.
- Millar, J. and Glendinning, C., (1989), "Gender and Poverty", in *Journal of Social Policy*, Volume 18, Issue 3, pp. 363-381.
- Pahl, J., (1989), *Money and Marriage*, Basingstoke: Macmillan.
- Pahl, J. (2000), "Social Polarisation in the Electronic Economy", in Crompton, R., Devine, F., Savage, M. and Scott, J., (eds.), *Renewing Class Analysis*, Oxford: Blackwell, pp. 87-106.
- Piachaud, D., (1985), "Round About Fifty Hours a Week: the time costs of children", in *Poverty Pamphlet*, No. 64, London: Child Poverty Action Group.
- Piachaud, D., (1987), "Problems of the Definition and Measurement of Poverty", in *Journal of Social Policy*, Volume 116, Issue 2, pp. 147-164.
- Scott, H., (1984), *Working your Way to the Bottom: the feminization of poverty*, London: Pandora Press.

- Vogler, C. and Pahl, J., (1994), "Money, Power and Inequality within Marriage", in *Sociological Review*, Volume 42, Issue 2, pp. 263-288.